

УДК 159.923

Іванова Є.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірант

РОЗВИТОК І ПСИХОДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

В статті представлено опис дослідження рівня емоційного інтелекту в підлітків за тестом MSCEIT V2.0 та опитувальником емоційного інтелекту (OEI) К.Барчард. Висвітлена проблема виміру даного конструкту та тестових матеріалів, що підходять для підлітків. Проаналізовано результати дослідження емоційного інтелекту і встановлено норми його розвитку в підлітковому віці. Здійснено аналіз особливостей компонентів емоційного інтелекту в підлітковому віці, порівняно з дорослими. Порівняння отриманих даних результатами адаптації тесту І.Н.Андрєєвою виявив, що рівень розвитку емоційного інтелекту в підлітків, відносно старшого віку (18-24 років) має значні відмінності.

Ключові слова: емоційний інтелект; підлітковий вік; тест MSCEIT V2.0; опитувальник емоційного інтелекту (OEI) К.Барчард

В статье представлено описание исследования уровня эмоционального интеллекта у подростков. Тестирование проводилось с помощью теста MSCEIT V2.0 и опросника эмоционального интеллекта (ОЭИ) К.Барчард. Раскрыта проблема измерения данного конструкта и тестовых материалов, подходящих для подростков. Проанализированы результаты исследования эмоционального интеллекта и установлены нормы его развития в подростковом возрасте. Осуществлен анализ особенностей компонентов эмоционального интеллекта в подростковом возрасте, по сравнению с взрослыми. Сравнение полученных данных с результатам адаптации теста И.Н.Андреевой обнаружил, что уровень развития эмоционального интеллекта у подростков относительно старшего возраста (18-24 лет) имеет значительные отличия.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект; подростковый возраст; тест MSCEIT V2.0; опросник эмоционального интеллекта (ОЭИ) К.Барчард

The article describes the study of emotional intelligence of adolescents by the test MSCEIT V2.0 and emotional intelligence questionnaire (OEQ) K.Barchard. Describes the problems of measuring this construct and test materials suitable for teens. Analyzes the results of studies of emotional intelligence and established norms of it's development in adolescence. We analyzed differences and similarities of the components of emotional intelligence in adolescence and full-grown persons. Comparative analysis of these data found that the level of emotional intelligence in adolescents compared with the older age (18-24 years) have significant differences.

Key words: emotional intelligence, adolescence, test MSCEIT V2.0, emotional intelligence questionnaire (OEQ) K.Barchard

Актуальність. Емоційний інтелект визначається як здатність спостерігати власні емоції і емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для вирішення проблем та регуляції поведінки. Розвиток емоційного інтелекту відбувається в процесі розвитку особистості. Як відмічає Д.Гоулман, здатність піклуватися не тільки про себе і свої наміри приносить користь суспільству і сприяє вмінню дійсно слухати і розуміти точку зору іншої людини. Погляд на ситуацію з позиції іншого дозволяє подолати необ'єктивні стереотипи, таким чином привчаючи бути терпимими і приймати відмінності. Це дозволяє людям співіснувати у взаємоповазі і створює можливість продуктивного

суспільного діалогу.

Не зважаючи на значну розробленість концепту емоційного інтелекту (Дж.Меєр, П.Селовей, Д.Карузо, 1993; Р.Бар-Он, 2000; Гоулман, 2008; Д.В.Люсін, 2000 та ін.), уважний аналіз літературних джерел виявляє коло проблем, пов'язаних з його розвитком у підлітків (Е.Л.Носенко, Н.В.Коврига, 2003; М.А.Мануйлова, 2004; О.І.Власова, 2005; І.Н.Андрєєва, 2004 та ін.). [8; 18; 19] Більшість досліджень зосереджено на вивченні емоційного інтелекту дорослих людей або осіб юнацького віку. Ми вважаємо, що в підлітковому віці спостерігаються суттєві зміни в емоційній сфері особистості, які є визначальними в подальшому емоційному розвитку особистості. Однак, у психологічній літературі відсутні дослідження, що встановлюють норми розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці. Проблема виміру даного конструкту та тестових матеріалів, що підходять для підлітків є недостатньо розробленою.

Мета. В поданій статті проаналізовано результати дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці. Виявлено і розкрито зміст особливостей розвитку окремих компонентів емоційного інтелекту в цій віковій групі. Зміст статті складають результати дослідження емоційного інтелекту в підлітків.

Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами умов, що впливають на особистісний розвиток дитини. В залежності від конкретних соціальних умов, культури, традицій, які існують у вихованні дітей, вимог, що пред'являються дорослими членами суспільства до підлітка, цей перехідний період може мати різний зміст і різну тривалість. Ми визначаємо вікові межі підліткового періоду за Д.Б.Ельконіним 11/12 - 15 років. В підлітковому віці організм дитини зазнає значних змін, які суттєво впливають на всі сторони біологічного, психологічного та соціального розвитку. Цей період супроводжується емоційною нестабільністю, швидкою втомлюваністю і зниженням шкільної успішності. [10, с. 123] Саме в цей період формуються переконання і моральні цінності, життєві плани і перспективи, відбувається усвідомлення самого себе, власних можливостей і здібностей, формуються загальні погляди на життя і на відносини між людьми, життя набуває певного сенсу. Таким чином, формується підґрунтя для формування основних компонентів емоційного інтелекту, якого немає в більш ранньому віці. Конкретизуючи загальні соціально-психологічні особливості розвитку механізмів соціальної перцепції у підлітковому віці, можна виділити недостатній розвиток емпатійних та ідентифікаційних якостей, несформоване сприймання емоційного стану партнера по взаємодії, знижену соціальну рефлексивність, що впливає на процес міжособистісного сприймання і пізнання. [13, с. 116]

Важливу роль у соціальній адаптації підлітків відіграють не лише засвоєння соціально-нормативних шаблонів поведінки та оцінки інших людей, а й загальна установка школярів цього віку на активну комунікацію з однолітками, відкритість соціальному досвіду. [6, с.178] Однією з головних причин зниження успішності та порушень поведінки, різних афективних переживань є невдоволення підлітків своїми стосунками з однолітками, що часто не усвідомлюється ні дорослими, ні самими підлітками.[11, с. 86]

В підлітковому віці емоційна сфера особистості зазнає значних змін. Дослідження показали, що підлітки переживають з приводу різноманітних

життєвих подій більш яскраво і інтенсивно порівняно не тільки з дорослими, але і з дітьми. [5, с. 18] Е.Л. Носенко і Н.В. Коврига зазначають, що у віці 13 років дівчата набувають значно кращих навичок, ніж хлопці, в тактиці вербального та невербального висловлення емоцій, а хлопці продовжують здійснювати фізичні акти як засіб виявлення гніву.[12, с. 35] Розвиток пізнавальних здібностей підлітка дозволяє розвинути відповідні навички емоційного інтелекту, проте, чи досягне він необхідного рівня, ми пересвідчилися, дослідивши цю здібність в підлітків.

В теоретичному підґрунті ми спиралися на концептуальну модель, запропоновану американськими психологами Д.Карузо, П.Селовеєм і Дж.Мейєром, які розглядали емоційний інтелект як сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей. Ретельний аналіз здібностей, пов'язаних з переробкою емоційної інформації, дозволив П.Селовею і Дж.Мейєру виокремити чотири компоненти (чи рівні) емоційного інтелекту, які вони назвали "гілками". Це наступні компоненти. 1. Сприймання, оцінка та експресія емоцій або ж ідентифікація. 2. Використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності. 3. Розуміння та аналіз емоцій. 4. Свідоме управління емоціями для особистісного зросту і покращення міжособистісних відносин.[19]

Спираючись на проаналізовані теоретичні дані, нами було висунуто наступну гіпотезу дослідження: в підлітковому віці емоційний інтелект ще продовжує формуватися, тому його середні показники у вікових групах підлітків і дорослих будуть мати відмінності, підлітки продемонструють нижчі показники за компонентами емоційного інтелекту.

Для підтвердження нашої гіпотези, нами було проведено дослідження рівня емоційного інтелекту в підлітків за тестом MSCEIT V2.0 та опитувальником емоційного інтелекту (OEI) К.Барчард. Вибірку склали підлітки ЗНЗ №243, ЗНЗ №104, всього прийняли участь 115 підлітків віком від 12 до 14 років включно.

Тест MSCEIT V2.0 складається з 8 секцій. Кожному компоненту моделі емоційного інтелекту Дж. Мейєра, П. Селовея та Д. Карузо відповідає по 2 секції. Проте, 4 компонент ми не досліджували в зв'язку з тим, що ці завдання не є адаптованими для цієї вікової категорії. Завдання секції D (вимір уміння управляти своїми емоціями, 5 історій) та H (вміння управляти емоціями інших, 3 ситуації) не були включені саме з цієї причини. Ситуації, наведені в цих секціях написані для дорослих людей (наприклад, наведені ситуації про проблеми з виплатами, стосунках з колегами). Всі інші завдання є в компетенції оцінки підлітка. В методиці є завдання, що виявляють кожний із виокремлених компонентів емоційного інтелекту.

Подана методика є адаптованою в російськомовній версії, тому перш ніж запропонувати її, ми впевнились, що респонденти розуміють російську мову. На даний час тест MSCEIT V2.0 є єдиним об'єктивним тестом для вимірювання рівня емоційного інтелекту.[2]

Отже, в результаті проведення цього тесту, ми отримали наступні показники, що відповідають нормі розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці.

Як свідчать дані в Таблиці 1, значних відмінностей в розвитку окремих компонентів емоційного інтелекту не спостерігається. Тільки за гендерними відмінностями середній бал за шкалами «ідентифікація емоцій» і «розуміння та

аналіз емоцій» є незначна перевага показників емоційного інтелекту у вибірці дівчат.

Таблиця 1 - Норми показників емоційного інтелекту за тестом MSCEIT V2.0 у вибірці підлітків

Шкали	Всі досліджувані (n=115)	Хлопці (n=67)	Дівчата (n=48)
Ідентифікація емоцій	0,34	0,34	0,35
Фасилітація мислення	0,34	0,34	0,34
Розуміння та аналіз емоцій	0,34	0,33	0,35

Так як нами було використано таку саму процедуру підрахунку балів за тестом як і в І.Н.Андрєєвої ми можемо порівняти середні нашої вибірки з нормами, що виведені для вікової групи 18-24 років. В Таблиці 2 нами зведено результати нашого дослідження на вибірці підлітків і даних, отриманих І.Н.Андрєєвою на вибірці студентів віком 18-24 років.[2, с.78]

Таблиця 2 - Норми тесту MSCEIT V2.0 для осіб 18-24 років

Рівні	Змінні		
	Ідентифікація емоцій	Фасилітація мислення	Розуміння та аналіз емоцій
Низький	0,37 і нижче	0,29 і нижче	0,40 і нижче
Середній	0,38-0,48	0,30 – 0,38	0,41-0,49
Високий	0,49 і вище	0,39 і вище	0,50 і вище

Показники норми вибірки підлітків (Таблиця 1) і норми для осіб 18-24 років (Таблиця 2) мають помітні відмінності в числових показниках. Вищий рівень значень демонструє вибірка 18-24 років.

Відмінність в показниках емоційного інтелекту в різних вікових вибірках є важливою для нашого дослідження. Це підтверджує, наше припущення з приводу того, що ця здібність в підлітків продовжує формуватись. Наша вікова вибірка 12-14 років за шкалами «ідентифікація емоцій» і «розуміння та аналіз емоцій» демонструє низький рівень емоційного інтелекту. Це свідчить про те, що в підлітковому віці ці складові є ще недостатньо розвинуті, порівняно з особами старшого віку. За шкалою «фасилітація мислення» досліджувані підліткового віку демонструють середній рівень. Ми можемо зробити висновок, що цей компонент, який допомагає мотивувати себе до діяльності і сприяти мисленню в підлітків вже достатньо розвинутий. Отже, спираючись на дані І.Н.Андрєєвої, ми можемо припустити, що показники, які ми отримали в нашій вибірці підлітків, в цих досліджуваних з досягненням віку 18-24 років підвищаться. Проте, в компоненті «фасилітація мислення» значного підвищення не відбудеться, так як він вже досяг середніх значень норми дорослої людини.

Як видно з Таблиці 3 помітне переважання всіх показників емоційного інтелекту у жінок, порівняно з чоловіками в обох вікових групах. У вибірці підліткового віку ця перевага менша, ніж в старшій за віком вибірці. Можна припустити, що в жінок емоційний інтелект починаючи з підліткового віку розвивається активніше ніж в чоловіків. Опитувальник емоційного інтелекту (OEI) К.Барчард є методикою, яка базується на самозвіті і суб'єктивній оцінці особистістю своїх якостей. Проте, OEI охоплює більшість описаних в літературі

складових емоційного інтелекту.

Таблиця 3 - Гендерні і вікові відмінності в показниках емоційного інтелекту за тестом MSCEIT V2.0

Шкали	Дівчата 12-14 років	Хлопці 12-14 років	Жінки 18-24 роки	Чоловіки 18-24 роки
Ідентифікація емоцій	0,35	0,34	0,44	0,42
Фасилітація мислення	0,34	0,34	0,35	0,34
Розуміння та аналіз емоцій	0,35	0,33	0,45	0,43

Методика включає наступні шкали: позитивна експресія, негативна експресія, увага до емоцій, прийняття рішень на основі емоцій, співпереживання радості, співпереживання нещастя, емпатія. Г.Князев відмічає, що значення всіх шкал за цим опитувальником вищі у жінок, ніж у чоловіків. Також ці значення вищі в дорослих, ніж в підлітків за виключенням шкали «Прийняття рішень на основі емоцій». За цією шкалою у чоловіків, а не в жінок вищі оцінки, а також в підлітків, ніж у дорослих. [9, с.114] Наша вибірка продемонструвала наступні результати:

Таблиця 4 - Середні значення за опитувальником емоційного інтелекту (ОЕІ) К.Барчард всієї вибірки, хлопців і дівчат окремо

Показники	Всі досліджувані (n=115)	Хлопці (n=67)	Дівчата (n=48)
Позитивна експресія	0,65	-0,56	2,12
Негативна експресія	0,67	0,10	1,35
Увага до емоцій	0,08	-0,10	0,29
Прийняття рішень на основі емоцій	2,23	2,17	2,29
Співпереживання радості	1,79	1,66	1,94
Співпереживання нещастя	-0,67	-0,49	-0,88
Емпатія	1,84	1,95	1,71

Спостерігаються значимі відмінності середніх за гендерною ознакою, за такими шкалами: «позитивна експресія» (в дівчат 2,12, у хлопців -0,56); «негативна експресія» (в дівчат 1,35, у хлопців 0,10); «увага до емоцій» (в дівчат 0,29, у хлопців -0,10); «співпереживання нещастя» (в дівчат -0,88, у хлопців -0,67) показники за всіма шкалами є трохи вищими. На нашій вибірці за шкалою «прийняття рішень на основі емоцій» середні значення в досліджуваних є вищими, ніж за всіма іншими шкалами. Це можна пояснити суспільною установкою, що в діях потрібно керуватися розумом, а не емоціями. Підлітки ще не до кінця засвоїли навички управління емоціями. Варто зазначити, що шкали ОЕІ К.Барчард демонструють достовірні кореляції з особистісними змінними. Екстраверсія пов'язана з позитивними, а нейротизм – з негативними емоціями. [9, с. 115] Цікавим є те, що в нашій вибірці за обома шкалами вищі показники продемонстрували дівчата. Показник «співпереживання нещастя» є достатньо низьким як в хлопців, так і в дівчат. Це свідчить про те, що ця якість в підлітків є ще недостатньо розвиненою і їм складніше виявити співчуття в проблемних ситуаціях. В цілому, можна стверджувати, що дівчата мають вищий рівень розвитку більшості складових емоційного інтелекту за ОЕІ К.Барчард, ніж хлопці.

Таблиця 5 - Значимі кореляційні зв'язки показників тесту MSCEIT V2 і опитувальника емоційного інтелекту (OEI)К.Барчард (коефіцієнт рангової кореляції Пірсона; загальна вибірка, n=115)

Показники	Позитивна експресія	Прийняття рішень на основі емоцій	Співпереживання нещастя
Секція В Ідентифікація емоцій	-0,054	-0,011	-,237*
Секція С Розуміння та аналіз емоцій	0,211	,324**	0,026
Секція G Розуміння та аналіз емоцій	,379**	-0,118	-0,076

В Таблиці 5 відображено ті складові, які мають значимі кореляційні зв'язки. Як видно з Таблиці 5, дані за шкалою «прийняття рішень на основі емоцій» позитивно корелюють з можливістю розуміти та аналізувати емоції (,324**). Це можна пояснити тим, що підлітки не завжди можуть зрозуміти, що вони відчувають і правильно відреагувати. Наприклад, не зрозумівши, що відчувають образу, відреагувати агресивно на всіх оточуючих. Позитивна кореляція між показником «співпереживання нещастя» і складовою емоційного інтелекту «розуміння та аналіз емоцій»(,324**) свідчить про те, ті підлітки, які добре розрізняють емоції інших, можуть співпереживати їм в ситуаціях переживання нещастя. Це також підтверджує зворотна кореляція між показниками «ідентифікація емоцій» і «співпереживання нещастя» (-,237*). Також наявний значимий кореляційний зв'язок між показниками «позитивна експресія» і «розуміння та аналіз емоцій».

Висновки. Теоретичний аналіз особливостей розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці (Дж. Меєр, П. Саловей; Р. Гоулман; Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига; І.Н. Андреева; С.П. Дерев'янку) підтвердив важливість цього концепту для формування соціальної та активної особистості. Проведене емпіричне дослідження дозволило нам встановити норму розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці. Підтверджено нашу дослідницьку гіпотезу: в співставленні з нормами тесту для осіб 18-24 років, наша вікова вибірка 12-14 років за шкалами «ідентифікація емоцій» і «розуміння та аналіз емоцій» продемонструвала низький рівень емоційного інтелекту. Це підтверджує, що в підлітковому віці ці складові є ще недостатньо розвинутими, порівняно з особами старшого віку. Виявлено значимі відмінності в складових емоційного інтелекту за гендерною ознакою. Отже, можна стверджувати, що дівчата мають вищий рівень розвитку більшості компонентів емоційного інтелекту, ніж хлопці.

Список використаних джерел

- 1.Абабков В. А. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В.А. Абабков, М.Перре. – СПб: Речь, 2004. – 166 с.
2. Андреева И. Н. Адаптация теста эмоционального интеллекта MSCEIT V2.0 на белорусской выборке / И.Н. Андреева // Психологический журнал. – 2012. № 1-2. - С. 66 – 80.
- 3.Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: Исследование феномена/ И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. - №3. – С. 78-86.
4. Андреева И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2007. - №5. – С. 57-65.
5. Воробьева Л. И. Психологическая роль и место подросткового возраста в онтогенезе / Л. И. Воробьева, В. А. Петровский, Д. И. Фельдштейн // Психология современного подростка. – М. : 1987. С. 6 -36.

6. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей : структура, динаміка, чинники розвитку. Монографія / О. І. Власова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 308 с.
7. Гаранян Н. Г. Концепция алекситимии / Н. Г. Гаранян, А. Б. Холмогорова // Журнал социальной и клинической психиатрии. 2003. № 1. С. 128–145.
8. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект/ Д. Гоулман, пер. с англ. А. П. Исаевой. – М.: АСТ : АСТ Москва, Владимир : ВКТ, 2009. – 478 с.
9. Князев Г. Г. Адаптация русскоязычной версии «Опросника эмоционального интеллекта» К. Барчард / Г. Г. Князев, Л. Г. Митрофанова, О. М. Разумникова, К. Барчард // Психологический журнал. – 2012. № 4. - С. 112 – 120.
10. Кривцова С.В. Подросток на перекрестке эпох. – М.: Генезис, 1997 г. – 288 с.
11. Масгутова С. К. Основные проблемы подросткового возраста в контексте школьной психологической службы [Текст]: дис. канд. психол. наук / Масгутова Светлана Кимовна. М.: 988. – 196 с.
12. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномена, основні функції. Монографія / Е.Л.Носенко, Н.В.Коврига. – Киев: Вища школа, 2003. -126с.
13. Реан А. А. Психология подростка : Полное руководство. – М., 2003. 432 с.
14. Чикер В. А. Психологическая диагностика организации и персонала. – СПб.: Речь, 2006. – С. 62 -84.
15. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції [Текст] / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига, Дніпропетровський національний ун-т. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.
16. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища [Текст] : дис. канд. психол. наук : 19.00.05 / Дерев'янка Світлана Петрівна; Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2009. – 327 арк. : рис., табл.
17. Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С. 350. (24)
18. Matthews G. Emotional intelligence: Science and myth / G. Matthews, M. Zeidner, R. D. Roberts. – Cambridge, MA: MIT Press, 2004. – 420с.
19. Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence // Imagination, Cognition and Personality. 9. 1990. – P. 185-211. (50)

Отримано 15.02.2014 р.

УДК 159.9:128-026.45-053.63

Іванова О.В. °

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, аспірантка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті обґрунтовується актуальність дослідження розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці у зв'язку із смисложиттєвою кризою серед молодих українців. Аналіз психолого-педагогічних підходів до розвитку досліджуваного феномену засвідчує спільність думок різних вчених стосовно окресленого питання, яка полягає у баченні взаємозв'язку розвитку особистості юнака із його духовним становленням.

Ключові слова: особистість, юнацький вік, самовизначення, смисложиттєві орієнтації, сенс життя, розвиток, духовність

В статті обосновується актуальність дослідження розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці у зв'язку із смисложиттєвою кризою серед молодих українців. Аналіз психолого-педагогічних підходів до розвитку досліджуваного феномену засвідчує спільність думок різних вчених стосовно окресленого питання, яка полягає у баченні взаємозв'язку розвитку особистості юнака із його духовним становленням.